

De massamoord in Indonesië

– een stukje ‘vergeten geschiedenis’ –

Een onderzoek naar de berichtgeving over de massamoord op de communisten in Indonesië

Shae Thijse, 6236693

Bachelor Eindwerkstuk

Liberal Arts and Sciences

Universiteit Utrecht

Begeleider: Dhr. Dr. Matthijs Kuipers

30 maart 2020

Voorwoord

De scriptie die voor u ligt bevat een onderzoek naar de berichtgeving over de massamoord op de communisten in de nasleep van de mislukte coup in 1965 in Indonesië. Het onderzoek voor deze scriptie is mede mogelijk gemaakt door het online archief van Delpher en het Nationaal Archief in Den Haag. Deze scriptie is geschreven ter afronding van de opleiding Liberal Arts and Sciences aan de Universiteit Utrecht en het resultaat van acht weken onderzoeken en schrijven.

Mijn oma is geboren in Bandung, de stad waar de eerste grootschalige conferentie plaatsvond tussen derde wereldleiders van pas onafhankelijk geworden landen. De onderzoeksvraag is met name voort gekomen uit interesse en voorliefde voor het land Indonesië. Na uren lang rondstruinen op het internet en meerdere brainstormsessies, is er uiteindelijk een afgebakende en relevante onderzoeksvraag tot stand gekomen. Terugkijkend op het proces was het schrijven van deze scriptie een uitdagende en leerzame ervaring en ik ben dan ook trots op het behaalde resultaat.

Ik wil ten slotte graag mijn scriptie begeleider, dr. Matthijs Kuipers, bedanken voor de begeleiding en de kritische feedback gedurende het proces.

Ik wens u veel leesplezier,

Shae Thijse

Utrecht, 30 maart 2020

Abstract

In de nasleep van de mislukte coup in de nacht van 30 september op 1 oktober 1965, zijn er naar schatting 500.000 mensen vermoord in Indonesië. Ondanks de omvang en de impact, heeft deze gebeurtenis destijds weinig internationale media aandacht gekregen en is het tot op de dag van vandaag zelden in detail bestudeerd. Ook in de Nederlandse media heeft de massamoord in Indonesië weinig aandacht gekregen. Deze scriptie bevat een onderzoek naar de Nederlandse berichtgeving over de massamoord op de communisten die volgde na de mislukte coup in 1965 in Indonesië. Middels een *contentanalyse*, bestaande uit een aantal criteria, wordt onderzocht hoe de berichtgeving vanuit de Nederlandse media zich tussen 1965 en 1990 vorm gaf. De krantenartikelen zijn afkomstig uit het online archief van Delpher. Een ander belangrijk onderdeel binnen deze scriptie is het onderzoek naar de berichtgeving vanuit de Nederlandse ambassade in Indonesië. De correspondentie tussen de Nederlandse ambassade in Indonesië en Nederland is afkomstig uit documenten van het Nationaal Archief in Den Haag. Uit het onderzoek blijkt dat er meerdere redenen zijn waardoor de massamoord destijds minder internationale media aandacht heeft gekregen en waarom de gebeurtenis vandaag de dag nog steeds vele vragen oproept. Het niet erkennen van de massamoord in Indonesië als genocide tot 1990, de heersende censuur tijdens het Soeharto-regime, gebrek aan primair bronmateriaal en desinteresse vanuit het Westen vormen de belangrijkste kernpunten binnen dit onderzoek. Het onderzoek waar deze scriptie op is gebaseerd, is bedoelt om de discussie over de gebeurtenissen in 1965 te bevorderen. Daarnaast poogt deze scriptie een krachtige bijdrage te leveren aan een breder debat over de dynamiek en de erfenis van massamoord, opsluiting en genocide.

Sleutelwoorden: *Indonesië, communisme, Soeharto, massamoord, genocide, censuur, politiek.*

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Abstract	3
Inhoudsopgave	4
Inleiding	5
<i>Historiografisch kader</i>	6
<i>Methodologie</i>	8
<i>Structuur</i>	8
Hoofdstuk 1: Historische context	10
<i>De mislukte coup</i>	13
Hoofdstuk 2: Genocide	17
Hoofdstuk 3: Censuur	21
<i>Berichtgeving vanuit de Nederlandse ambassade in Indonesië</i>	22
<i>Berichtgeving vanuit de Nederlandse media</i>	25
<i>Desinteresse vanuit westerse landen</i>	29
Hoofdstuk 4: De massamoord op de communisten	31
Conclusie	35
Literatuurlijst	37
<i>Primaire literatuur</i>	37
<i>Secundaire literatuur</i>	39

Inleiding

Na het uiteenvallen van het Indonesische parlementaire systeem in 1957, ervoer het land in 1965 opnieuw een ramp waardoor alles fundamenteel zou veranderen.¹ In de nacht van 30 september op 1 oktober 1965 zijn er in Indonesië zes generaals en een luitenant uit het leger ontvoerd en vermoord door een legerteam dat tegelijkertijd een revolutie afkondigde.² Deze gebeurtenis markeerde het dramatische keerpunt in de Indonesische geschiedenis.³ In de maanden vooraf aan de coup had niemand kunnen bedenken dat 1965 het jaar zou zijn dat alles op politiek gebied drastisch zou veranderen.⁴ Voor de derde keer in de geschiedenis – de eerste twee waren in 1926 en 1948 – heeft de Communistische Partij van Indonesië (PKI) een enorme tegenslag moeten verduren. In de maanden na de coup voltrok zich een bloedige massamoord in Indonesië, waarvan het overgrote deel van de slachtoffers leden van de PKI betrof.⁵

De coup was slecht georganiseerd, waardoor het legerteam binnen een dag werd overmeesterd door de overgebleven generaals. Onder het bevel van generaal Soeharto, die op het punt stond om de macht te grijpen en voor 32 jaar president van Indonesië zou worden, zijn er meer dan een half miljoen mensen afgeslacht, ongeveer anderhalf miljoen mensen gearresteerd, honderdduizenden mensen gevangen gezet en gemarteld, ongeveer 12.000 mensen naar een werkkamp gebracht, en honderden gestrand in het buitenland. De PKI werd verboden en elke vorm van links denken werd een reden om naar een gevangenenkamp te worden gestuurd.⁶

Soeharto regeerde over Indonesië voor meer dan 30 jaar. De tweede president van Indonesië kwam aan de macht ten tijde van een hyperinflatie, waarbij de economie van Indonesië op het punt stond in elkaar te storten. Soeharto's triomf was het bij elkaar houden van de fragiele natie Indonesië, waarbij hij de Westerse democratie afwees. Hij

¹ Daniel S. Lev, 'Indonesia 1965: The Year of the Coup', in: *Asian Survey* (University of California Press, 1966), 6(2), 103-110, aldaar 103.

² Henri Chambert-Loir, 'Locked Out: Literature of the Indonesian Exiles Post-1965', in: *Archipel* (2016), 91, 119-145. DOI: <https://doi.org/10.4000/archipel.308>

³ Martijn Eickhoff, Gerry van Klinken & Geoffrey Robinson, '1965 Today: Living with the Indonesian Massacres', in: *Journal of Genocide Research* (2017), 19(4), 449-464, aldaar 449. DOI:10.1080/14623528.2017.1393931

⁴ Lev, 'Indonesia 1965: The Year of the Coup', 103.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Chambert-Loir, 'Locked Out: Literature of the Indonesian Exiles Post-1965'.

introduceerde de “Democratie Pancasila” – een democratie gebaseerd op volkssoevereiniteit. Soeharto was ervan overtuigd dat men een morele plicht had om de orde van bestaan te respecteren, opdat ontwikkeling alleen kon plaatsvinden in de aanwezigheid van stabiliteit. Stabiliteit was voor Soeharto een belangrijke randvoorwaarde voor ontwikkeling en daarom regeerde hij met een stalen vuist.⁷

Na een 32 jaar durende dictatuur kwam het Soeharto-regime tot een einde; door een economische crisis en afname in populariteit, klom Soeharto van zijn troon in mei 1998.⁸ Het aftreden van Soeharto was het laatste obstakel dat in de weg stond om vrij te discussiëren over de fundamentele gebeurtenissen op 1 oktober 1965 in Indonesië. Op de werkelijke oorsprong van Soeharto’s machtspositie lag namelijk een taboe, omdat deze zou kunnen worden teruggevoerd naar die gebeurtenissen. Het was voorheen niet mogelijk om openlijk te discussiëren, waardoor de massamoord op de communisten na de mislukte coup in 1965 een lange tijd verzwegen is gebleven.⁹

Historiografisch kader

Auteur Deirdre Griswold noemde de massamoord in Indonesië “the second-greatest crime of the century”. Echter, heeft de gebeurtenis destijds weinig internationale media aandacht gekregen en is tot op heden zelden in detail bestudeerd.¹⁰ Volgens John Gittings blijft de massamoord in Indonesië tot op de dag van vandaag een reeks van gebeurtenissen dat zich buiten een context of historisch kader bevindt.¹¹ “One reason for this lack of knowledge is that the massacres were designed to be mysterious. They were not public events; they were meant to be forgotten”. Dit is een citaat van auteur John Roosa uit het artikel *Who Knows? Oral History Methods in the Study of the Massacres of 1965-66 in Indonesia*, waarin hij stelt dat de massamoord in Indonesië opzettelijk geen

⁷ Retnowati Abdulgani-Knapp, *Soeharto: The Life and Legacy of Indonesia’s Second President: an Authorised Biography* (Marshall Cavendish, 2007), 14.

⁸ Ibidem.

⁹ Antoine C.A. Dake, *Sukarno File, 1965-1967 : Chronology of a Defeat* (Brill Academic Publishers, 2005), vii.

¹⁰ Robert Cribb, ‘Genocide in Indonesia, 1965-1966’, in: *Journal of Genocide Research* (2001), 3(2), 219-239, aldaar 219. DOI: 10.1080/713677655

¹¹ John Gittings, ‘The Indonesian Massacres, 1965-66’, in Mark Levene & Penny Roberts, eds., *The Massacre in History* (New York: Berghahn Books, 1999), 247-262, aldaar 247.

publiekelijke gebeurtenis was en dat het de bedoeling was dat het vergeten zou worden.¹² Had er eigenlijk wel een coup plaatsgevonden? Dit is wat Benedict Anderson en Ruth McVey zich afvroegen in hun welbekende Cornell Paper. In 1966 betoogden zij al dat de hele kwestie vooral een interne machtsstrijd binnen het leger betrof.¹³ Het feit dat er zo weinig bekend is over deze periode is uitgegroeid tot de meest bekende karaktereigenschap van de massamoord in Indonesië.¹⁴ Het aantal slachtoffers en de exacte omstandigheden waarin de moorden hebben plaatsgevonden blijven tot op de dag van vandaag onzeker. Zelfs in de academische literatuur heerst er onzekerheid over de identiteit van de slachtoffers en de motieven van de daders.¹⁵ Volgens Roosa is het ook vrij lastig om de geschiedenis van deze gebeurtenis te bestuderen, omdat men zich door tientallen jaren van bezonken leugens, legenden en stiltes moet worstelen.¹⁶

Er bestaat veel literatuur over de massamoord in Indonesië, maar de gebeurtenis is zelden in detail bestudeerd. Dit komt door de vele beperkingen, waaronder de heersende censuur tijdens het Soeharto-regime en de afwezigheid van journalisten in Indonesië. Ook lag er een taboe op het openlijk discussiëren over de gebeurtenissen.

Dit gold echter voor Indonesië en niet voor de internationale media, waaronder Nederland of de Verenigde Staten. Nederland kende geen censuur en was vrij om over de massamoord in Indonesië te berichten. *Hoe kan het dat de massamoord die heeft plaatsgevonden in Indonesië, ondanks de omvang en impact, weinig aandacht heeft gekregen in de internationale media?* Deze vraag omvangt het onderzoek van deze scriptie. Voor dit onderzoek wordt specifiek gekeken naar de berichtgeving vanuit de Nederlandse media en de Nederlandse ambassade in Indonesië. Middels primair bronnenonderzoek, waaronder krantenartikelen gepubliceerd in de periode 1965 tot 1990 en correspondentie tussen Nederland en de Nederlandse ambassade in Indonesië, poogt deze scriptie antwoord te geven op de onderzoeksvraag. Het onderzoek waar deze scriptie op is gebaseerd, is bedoelt om de discussie over de gebeurtenissen in 1965 te bevorderen.

¹² John Roosa, 'Who Knows? Oral History Methods in the Study of the Massacres of 1965-66 in Indonesia', in: *Oral History Forum d'histoire orale* 33 (2013), Special issue "Confronting Mass Atrocities", 1-28, aldaar 1.

¹³ Benedict Anderson, Ruth McVey, *A preliminary analysis of the October 1, 1965, coup in Indonesia* (Ithaca, N.Y., Modern Indonesia Project, Cornell University, 1971).

¹⁴ Gittings, 'The Indonesian Massacres, 1965-66', 247.

¹⁵ Cribb, 'Genocide in Indonesia, 1965-1966', 219.

¹⁶ Roosa, 'Who Knows? Oral History Methods in the Study of the Massacres of 1965-66 in Indonesia', 1.

Daarnaast poogt deze scriptie een krachtige bijdrage te leveren aan een breder debat over de dynamiek en de erfenis van massamoord, opsluiting en genocide.

Methodologie

In deze scriptie wordt onderzoek gedaan aan de hand van literatuuronderzoek. Om de onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden wordt gebruikt gemaakt van primaire en secundaire bronnen. De primaire bronnen, bestaande uit verscheidene krantenartikelen en documenten, zijn afkomstig uit het online archief van Delpher en het Nationaal Archief in Den Haag. Middels een *contentanalyse* (van de media) wordt een aantal criteria opgesteld waaraan de krantenartikelen kunnen worden getoetst. Hierdoor wordt het mogelijk om de krantenartikelen systematisch te selecteren en te bestuderen.

De selectie aan krantenartikelen moeten voldoen aan de volgende criteria: (1) het krantenartikel is gepubliceerd tussen 1965 en 1990; (2) het krantenartikel is afkomstig uit Nederland; (3) de krant waaruit het artikel afkomstig is, is betrouwbaar en professioneel van aard; en (4) het artikel bevat een of meerdere van de volgende zoektermen: *Indonesië*, *massamoord*, *genocide* en *communisme*. Vervolgens wordt er getoetst in hoeverre de krantenartikelen onderzoek hebben gedaan naar de massamoord in Indonesië en of de berichtgeving door de jaren heen is veranderd.

Verscheidene wetenschappelijke artikelen en boeken dienen ter ondersteuning en vormen de secundaire literatuur voor het onderzoek.

Structuur

In de hoofdstukken worden verschillende redenen benoemd waardoor de massamoord in Indonesië destijds weinig aandacht heeft gekregen in de media. Het eerste hoofdstuk fungeert als historische context, om een duidelijk beeld te schetsen van de (politieke) situatie in Indonesië in de aanloop naar de coup. In hoofdstuk 2 wordt de definitie en betekenis van genocide besproken, waarbij duidelijk wordt dat de massamoord in Indonesië tot 1990 niet werd erkend als genocide. In hoofdstuk 3 wordt middels een contentanalyse onderzocht hoe de heersende censuur tijdens het Soeharto-regime

resulteerde in de beperking van persvrijheid in Indonesië en ook de internationale media op afstand wist te houden. Hoofdstuk 4 vat samen wat er gezegd kan worden over de massamoord op de communisten in Indonesië. Het onderzoek wordt afgesloten met een conclusie, waarin antwoord zal worden gegeven op de onderzoeksvraag.

Hoofdstuk 1 – Historische context

Na de capitulatie van Japan in 1945 riep Soekarno, samen met zijn nationalistische medestanders, de onafhankelijke Republiek Indonesië uit.¹⁷ Officieel werd Indonesië pas onafhankelijk in december 1949 na de overdracht van de soevereiniteit over de kolonie Nederlands-Indië door het Koninkrijk der Nederlanden. Deze periode kan volgens Daniel S. Lev onderverdeeld worden in twee periodes.¹⁸ De eerste periode is volgens Lev van 1950 tot 1957, waarbij Indonesië werd gedomineerd, onder de parlementaire constitutie, door politieke partijen die al voor de oorlog bestonden. De tweede periode begint in februari 1957 met president Soekarno's *Konsepsi*. Deze periode werd gekenmerkt door het verval van de partijen en de parlementaire instellingen, de opkomst van het leger, de groeiende macht van de Communistische Partij Indonesië (PKI) en de schijnbaar dominante invloed van president Soekarno.¹⁹

Soekarno werd de eerste president van de Republiek Indonesië, waarin hij probeerden de vele nationaliteiten en volken in Indonesië samen te brengen. Soekarno ontwikkelde hiervoor een nieuwe staatsideologie: de Pancasila. Met het idee van een moderne veelvolkerenstaat probeerde Soekarno Indonesië te vormen tot een centraal geleide staat met Jakarta als politiek en bestuurlijk centrum. Het belangrijkste element van de Pancasila was de scheiding tussen kerk en staat. Soekarno wilde hiermee voorkomen dat de Islam de boventoon zou voeren.²⁰

Naast zijn presidentschap, nam Soekarno in 1957 ook het premierschap op zich, waardoor Indonesië in dictatoriaal vaarwater terecht kwam. In samenwerking met het leger stelde Soekarno een autoritair systeem in dat hij Geleide Democratie (*Guided Democracy*) noemde. Soekarno was ervan overtuigd dat de drie verschillende stromen binnen de Indonesische politiek niet tegenover elkaar zouden moeten staan, maar complementair aan elkaar moesten zijn. Soekarno was een ideoloog en wist de drie stromen met elkaar te verweven in de NASAKOM. De NASAKOM bestond uit een

¹⁷ Cribb, 'Genocide in Indonesia, 1965-1966', 228.

¹⁸ Daniel S. Lev, *The Transition to Guided Democracy: Indonesian Politics, 1957-1959* (Equinox Publishing, 2009), aldaar 11.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Cribb, 'Genocide in Indonesia, 1965-1966', 228.

samenkomst van nationalisme, religie, en communisme. Met zijn Geleide Democratie poogde Soekarno ervoor te zorgen dat geen enkele stroming boven de ander zou uitsteken.²¹ Zijn constructie resulteerde in een vernauwing van de politiek; om deel te mogen nemen aan de Geleide Democratie diende men de NASAKOM te accepteren.²²

Relatief weinig mensen hadden echter vertrouwen in de NASAKOM. Al snel werd duidelijk dat de grootste profiteur van de Geleide Democratie de Indonesische Communistische Partij was. Alhoewel de legerleiding de partij had verboden in een aantal provincies, kreeg de PKI aanzienlijk veel steun vanuit Java. Het aantal leden groeiden in een razend tempo. In 1965 had de PKI drie miljoen leden en was daarmee de grootste communistische partij in de niet-communistische wereld.²³ Nog meer mensen waren lid van boerenverenigingen, vakbonden en andere organisaties aangesloten bij de partij. Onder het bewind van Soekarno begonnen partijleden een reeks van bureaucratische en politieke functies te vervullen. In 1965 steunde de partij de oprichting van een zogenaamde *fifth force* van arbeiders en boeren die onder invloed van het communisme zouden gaan samenwerken met het leger, de marine, de luchtmacht en de politie.²⁴ Volgens Rex Mortimer, stelde de partij zich steeds assertiever op in de Indonesische samenleving. Door middel van haar culturele affiliaties, trachtte de partij een hegemonie te vestigen dat gebaseerd was op socialistische ideeën en burgerlijke esthetiek. Op het platteland van Java, probeerden boerenorganisaties landhervormingen door te voeren. In de meeste gevallen hield dit in dat stukken land van *santri* eigenaren in beslag werd genomen en werd toebedeeld aan een armer lid van de Communistische Partij.²⁵

Op het platteland was er veel verzet door de *santri*, maar het grootste obstakel voor het succes van de partij op nationaal niveau bleek het leger te zijn. Het leger bleek onsympathiek tegenover de Islam en vijandig tegenover de Indonesische Communistische Partij. Met zijn wapens en een sterke greep op belangrijke regeringsposten vormde het leger een geduchte tegenstander voor de communisten.

²¹ Cribb, 'Genocide in Indonesia, 1965-1966', 228.

²² Herbert Feith, 'The dynamics of Guided Democracy', in: Ruth T. McVey, ed., *Indonesia* (New Haven: HRAF Press, 1963), 309-409.

²³ Cribb, 'Genocide in Indonesia, 1965-1966', 229.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Rex Mortimer, *The Indonesian Communist Party and Land Reform, 1959-1965* (Clayton, Victoria: Centre of Southeast Asian Studies, Monash University, 1972).

Andere tegenstanders van de communisten zagen het leger als enige hoop om de communistische groei tegen te gaan. Uit wanhoop zetten de verschillende partijen hun tegenstellingen opzij om een coalitie te vormen tegen de communisten. De kracht van het leger werd echter aangetast door politieke verdeeldheid.²⁶

Soekarno speelde zijn ondergeschikten graag tegen elkaar uit; niemand in zijn kring had de luxe om precies te weten waar hij of zij stond in de politieke constellatie.²⁷ Vanuit de lagere kringen kreeg Soekarno nog altijd veel steun en was er zelfs sympathie voor de communisten. De gedeelde visie op de politieke vooruitzichten van Indonesië was dan ook dat de Communistische Partij een reële kans had om aan de macht te komen.²⁸

Het gevoel dat Indonesië het belangrijkste moment in de geschiedenis naderde, werd verstoord door een enorme economische crisis. Tijdens de Geleide Democratie was er een groot verzet ontstaan tegen het neokolonialisme en het neo-imperialisme. Levensstandaarden verslechterde, de regering verviel in wanorde, inflatie nam toe en zelfs hongersnood speelde op. In tegenstelling tot de koloniale periode, waar de publieke en intellectuele opinie vrijwel verenigd waren over het feit dat het kolonialisme de oorzaak was van de malaise in Indonesië, liepen de meningen over de problemen tijdens de Geleide Democratie ver uiteen.²⁹

Volgens Soekarno waren de oorzaken van de problemen in Indonesië extern; hoewel Indonesië politiek afhankelijk was, was ze nog steeds het slachtoffer van wat hij beschreef als het neokolonialisme en neo-imperialisme. De benarde situatie zou volgens Soekarno alleen verbeteren als Indonesië bereid zou zijn om samen met andere opkomende landen een nieuwe en rechtvaardige internationale orde te scheppen.³⁰

De Indonesische Communistische Partij was het voor een deel met deze analyse eens, maar legt de nadruk met name op de interne factoren. De grootste belemmeringen voor de welvaart waren volgens hen de kapitalistische bureaucraten in de regering en de 'dorpsduivels', zoals de verhuurders op het platteland.³¹

²⁶ Cribb, 'Genocide in Indonesia, 1965-1966', 229.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem, 230.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem.

Om escalatie te voorkomen, had Soekarno ervoor gezorgd dat informatie en opinies veranderden in geruchten en gehulde codes, waardoor er geen plek meer was voor deze publieke discussie. Voor de meerderheid van de Indonesiërs, vanuit alle politieke stromen, was de Geleide Democratie een tijd van onzekerheid.³² Het dagelijkse bestaan was onzeker door falende instituties en markten, maar nog verwarrender was de politieke onzekerheid; niemand wist zeker wie er in de toekomst zou regeren in Indonesië.³³

De mislukte coup

In de vroege ochtend van 1 oktober 1965 werd de gespannen sfeer in Jakarta verstoord door wat leek op een communistische staatsgreep. Linkse troepen, die zichzelf de 30 september-beweging noemde, overvielen de huizen van zeven toonaangevende anticommunistische generaals.³⁴ Drie van hen werden ter plaatse doodgeschoten. Drie andere werden afgevoerd naar een luchtmachtbasis ten zuiden van Jakarta waar zij vervolgens ook werden gedood. Generaal Nasution wist echter te ontsnappen.³⁵

De leider van de coup was luitenant-kolonel Oentoeng, commandant van de presidentiële garde van Soekarno. Oentoeng verklaarde dat hij had geprobeerd een coup te voorkomen, maar dat de staatsmacht nu in handen zou zijn van een 'Revolutionaire Raad'.³⁶ De officieren die de ontvoeringen hebben uitgevoerd, hadden nauw contact met de voorzitter van de Communistische Partij, D.N. Aidit. Aidit had zijn collega's in de PKI-leiding echter niet geïnformeerd over deze operatie.³⁷ De samenzwering leek haastig te zijn georganiseerd en de al dan niet geplande moorden op de generaals in de ochtend van 1 oktober 1965 toonde weinig tekenen van een zorgvuldige voorbereiding. De leden van de coup hadden geen voorbereidingen getroffen met betrekking tot het overnemen van belangrijke controle posten in Jakarta of het neutraliseren van mogelijke tegenstanders. Dit had tot gevolg dat het leger, onder leiding van luitenant-generaal

³² Cribb, 'Genocide in Indonesia, 1965-1966', 231.

³³ Ibidem.

³⁴ Eickhoff et al., '1965 Today: Living with the Indonesian Massacres', 449.

³⁵ Cribb, 'Genocide in Indonesia, 1965-1966', 231.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Jess Melvin, *The Army and the Indonesian Genocide: Mechanics of Mass Murder* (Routledge, 2018), aldaar 2.

Soeharto, in staat was om een einde te maken aan de coup binnen een aantal dagen tijd.³⁸

Het verhaal achter de coup is volgens Jess Melvin ingewikkeld, omdat het zowel elementen van waarheid bevat als complete verzinsels die zijn gebruikt door het leger bij de psychologische oorlogsvoering gericht tegen de Indonesische bevolking.³⁹ Ook volgens Robert Cribb blijft de aard van de coup onzeker. Het kan het initiatief zijn geweest van junior legerofficieren, die ontevreden waren over de levensstijl en het politieke conservatisme van de opperbevelhebbers. De coup was wellicht bedoeld om de hogere officieren slechts te vernederen en te intimideren. Robert Cribb stelt dat als dit het geval is geweest, de actie vreselijk uit de hand is gelopen.⁴⁰

Ook de Communistische Partij en Soekarno hadden gegronde redenen om de verwijdering van de hoge legerofficieren als wenselijk te ervaren. Volgens Cribb is het namelijk onwaarschijnlijk dat de junior legerofficieren actie zouden ondernemen tegen hun superieuren in de militaire hiërarchie, tenzij ze vanuit een andere hoek politieke bescherming ontvingen. Of zij deze bescherming werkelijk kregen blijft volgens Cribb onzeker.⁴¹

Het is ook mogelijk dat de coup tot op zekere hoogte was gepland door vijanden van Soekarno en de communisten om hen in gevaar te brengen. Er is onvolledig, maar niet geheel te verwaarlozen bewijs dat impliceert dat zowel Soeharto als de Amerikaanse CIA hier iets mee te maken hadden.⁴²

Wie er ook verantwoordelijk was voor het plegen van de coup deed niets af aan het feit dat de meeste Indonesiërs vermoedden dat de coup het werk was geweest van de Communistische Partij. Vele leden van de PKI leken dezelfde aanname te hebben: als de coup het initiatief was geweest van de partij, was het bijna onmogelijk om het van tevoren aan te kondigen aan de drie miljoen leden die zich verspreid hadden over de gehele archipel. De meeste Indonesiërs interpreteerden het mislukken van de coup als een diepe nederlaag voor de partij. In de wereld van de Geleide Democratie leek er een kans te zijn voor de communisten om aan de macht te komen. Toen de moorden op de

³⁸ Harold Crouch, *The Army and Politics in Indonesia* (Equinox Publishing, 2007), aldaar 97.

³⁹ Melvin, *The Army and the Indonesian Genocide: Mechanics of Mass Murder*, 2.

⁴⁰ Cribb, 'Genocide in Indonesia, 1965-1966', 231.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Willem Frederik Wertheim, 'Whose plot? New light on the 1965 events', in: *Journal of Contemporary Asia*, (9)2 (1979), 197-215.

generaals niet resulteerde in het verkrijgen van macht, wist iedereen dat de kansen van de Communistische Partij om op korte termijn de macht te grijpen verkeken waren. De Communistische Partij en haar leden waren opeens hulpeloos.⁴³

Tegenstanders van de communisten gebruikten deze omstandigheden om hen te demoniseren. De vermoorden generaals waren de eerste slachtoffers van politieke moord sinds de chaos van de revolutie tegen de Nederlanders rond 1940. Volgens Cribb bracht deze extreme uiting van geweld de Indonesische politiek naar een ander niveau van bitterheid.⁴⁴ De moord op de dochter van generaal Nasution maakte de communisten tot gewetenloze kindermoordenaars, hoewel het volgens Cribb overduidelijk om een ongeluk ging.⁴⁵ De echte belasting van de partij begon echter met het opgraven van de lichamen van de vermoorde generaals. Wilde verhalen over de gebeurtenissen op de luchtmachtsbasis begonnen te circuleren.⁴⁶ De generaals zouden naar verluidt op een sadistische manier zijn gemarteld en vernederd door communistische vrouwen. De generaals en luitenant werden vervolgens vermoord en hun lichamen werden in een put gedumpt in een gebied dat bekend staat als de 'Crocodile Hole'.⁴⁷ Dit verhaal bleek echter niet waar te zijn; het officiële onderzoek wees namelijk uit dat de lichamen van de overleden generaals niet waren gemarteld.⁴⁸

Dit soort verhalen zorgde ervoor dat de communisten werden gedemoniseerd, waardoor het gemakkelijker werd voor mensen om te geloven dat de partij de voornaamste oorzaak was van de economische malaise in Indonesië. Er werd gedacht dat de communisten met opzet alles wilden ontwrichten voor hun eigen politieke doeleinden.⁴⁹ Volgens het leger had de PKI, door middel van de 30 september-beweging, geprobeerd een nationale opstand en volksoorlog op gang te brengen.⁵⁰ In een aantal weken tijd waren de tegenstanders van de communisten, door middel van bekwame

⁴³ Cribb, 'Genocide in Indonesia, 1965-1966', 232.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Melvin, *The Army and the Indonesian Genocide: Mechanics of Mass Murder*, 2.

⁴⁸ Benedict Anderson, 'How did the generals die?', in: *Indonesia*, (43), (1987), 109-134.

⁴⁹ Cribb, 'Genocide in Indonesia, 1965-1966', 232.

⁵⁰ Melvin, *The Army and the Indonesian Genocide: Mechanics of Mass Murder*, 2.

exploitatie van geruchten en propaganda, in staat om de Communistische Partij van een erkend element binnen het Indonesische politieke systeem te veranderen in een paria.⁵¹

⁵¹ Cribb, 'Genocide in Indonesia, 1965-1966', 232.

Hoofdstuk 2 – Genocide

Of het concept genocide al dan niet van toepassing is op de massamoord in Indonesië, is een onderwerp van discussie onder genocidegeleerden.⁵² Politicoloog Ernesto Verdeja concludeerde in 2012 dat de massamoord in Indonesië op de grens valt.⁵³ Van origine definieert de United Nations General Assembly *genocide* als “*the denial of the right of existence of entire human groups*”.⁵⁴ Hierbij gaat het vooral om raciale, religieuze en politieke groeperingen. De term wordt echter in de praktijk met name toegepast bij geplande pogingen om etnische of etnisch-religieuze groeperingen met gewelddadige middelen te elimineren; hetzij door massamoord, door bevordering van epidemische ziekten of door het creëren van omstandigheden die het sterftcijfer met een razend tempo laat toenemen.⁵⁵ Historicus Uğur Ümit Üngör definieert genocide daarentegen als “*the process of systematic persecution and annihilation of a group of people by the government*”.⁵⁶ Volgens Eickhoff et al. lijkt deze definitie goed te passen bij de Indonesische massamoord.⁵⁷ Volgens Jess Melvin is dit echter niet hoe het Indonesische leger de moorden destijds opvatte. In een geheim document over de genocide in Indonesië, beschrijft het leger de moorden als een vernietigingsoperatie (*Operasi Penumpasan*), die het leger lanceerde met de intentie om haar belangrijkste politieke rivaal, de Indonesische Communistische Partij, ‘tot de grond toe te vernietigen’ (*menumpas sampai ke akar-akar*).⁵⁸

Het bepalen van de reikwijdte van de term *genocide* vormt een voortdurende uitdaging voor geleerden. Genocide is zowel een analytische term voor een complex geheel van politieke acties en consequenties, als een juridisch-morele term voor wat vaak wordt beschouwd als de ergste van alle menselijke misdaden, waarbij men zich niet kan

⁵² Eickhoff et al., ‘1965 Today: Living with the Indonesian Massacres’, 453.

⁵³ Ernesto Verdeja, ‘The Political Science of Genocide: Outlines of an Emerging Research Agenda’, *Perspectives on Politics* 10(2) (2012), 307-321, aldaar 309.

⁵⁴ Karen Smith, ‘United Nations General Assembly Resolution 96 (I), 11 December 1946’, in: *Genocide and the Europeans* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), aldaar 254. doi:10.1017/CBO9780511760570.009

⁵⁵ Cribb, ‘Genocide in Indonesia, 1965-1966’, 219.

⁵⁶ Uğur Ümit Üngör, ‘Introduction: Genocide, an Enduring Problem of Our Age’, in: Üngör, *Genocide* (Amsterdam University Press, 2016), 11-24, aldaar 15.

⁵⁷ Eickhoff et al., ‘1965 Today: Living with the Indonesian Massacres’, 453.

⁵⁸ Melvin, *The Army and the Indonesian Genocide*, 1.

beroeppen op staatssoevereiniteit of soevereine immuniteit.⁵⁹

De moorden op de communisten werden destijds door de daders als politieke moord bestempeld, waardoor de massamoord in Indonesië niet onder het Genocideverdrag van 1948 viel.⁶⁰ Politieke moord werd in 1948 uitgesloten van het Verdrag van de Verenigde Naties inzake Genocide, op grond van het feit dat politieke groeperingen inherent veranderlijk zijn en nog moeilijker te definiëren zijn dan etnische en religieuze groeperingen. De Conventie definieerde genocide als volgt: “*acts committed with intent to destroy, in whole or in part, a national, ethnical, racial or religious group, as such*”.⁶¹ Volgens Eickhoff et al., verwezen verschillende academici daarom naar de massamoord in Indonesië als een ‘anticommunistische politicide’.⁶²

Volgens Robert Cribb deelden veel geleerden wellicht het gevoel dat het doden van mensen enkel vanwege hun ethische of religieuze afkomst, het doden van mensen vanwege hun politieke opvattingen en activiteiten oversteeg.⁶³ De term moet daarnaast het gevoel van afschuw opwekken. Geleerden en politici waren bang dat een verruiming van de definitie van genocide de betekenis en geladenheid van de term zou verzwakken. Het Weberiaanse ideaal type van genocide,⁶⁴ werd daarom de eliminatie van etnische groepen, waarbij de Holocaust werd erkend als paradigma.⁶⁵

De afgebakende definitie van de Verenigde Naties vormt een probleem wanneer het op verschillende schalen moet worden toegepast. De definitie van de Verenigde Naties maakt het moeilijk om onderscheid te maken tussen genocide en verscheidene vormen van raciale en religieuze discriminatie. Volgens Cribb is de onduidelijkheid over wat wel en wat niet onder genocide valt deels opzettelijk. Er zijn bijvoorbeeld zwaarwegende redenen om de genocide op de Europese joden door de Nazi’s te zien als een tijdperk van minder ingrijpende discriminatie. De losheid van de definitie is bedoeld om genocide te herkennen voordat het heeft plaatsgevonden.⁶⁶

Rond 1970 ontwikkelde met name historici een toenemende interesse in het

⁵⁹ Cribb, ‘Genocide in Indonesia, 1965-1966’, 220.

⁶⁰ Eickhoff et al., ‘1965 Today: Living with the Indonesian Massacres’, 453.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Ibidem.

⁶³ Cribb, ‘Genocide in Indonesia, 1965-1966’, 220.

⁶⁴ Volgens socioloog Max Weber is het ideaaltype een subjectieve abstractie waarbij de meest essentiële kenmerken worden benoemd om de essentie van een bepaald verschijnsel weer te geven (bron: Wikipedia).

⁶⁵ Alan S. Rosenbaum, *Is the Holocaust Unique? Perspectives on Comparative Genocide* (Routledge, 2018), 384.

⁶⁶ Cribb, ‘Genocide in Indonesia, 1965-1966’, 220.

blootleggen van de levens van de slachtoffers en machteloze in de geschiedenis en de maatschappij. In plaats van zich te richten op de overwinnaars, trachtten academici de verliezers te begrijpen en een stem te geven. Alhoewel etnische genocide het belangrijkste referentiepunt bleef, ontstond het groeiende gevoel dat als genocide het slechtst is van alle menselijke misdaden – en zelfs de staatssoevereiniteit overstijgt – dat er geen enkel slachtoffer van massamoord zou moeten zijn waarvan erkenning ontnomen wordt. Daarnaast zou er geen enkele dader aan de aanklacht moeten kunnen ontsnappen doordat er onduidelijkheid heerst over de precieze conceptuele grenzen van de term genocide.⁶⁷

Sinds het begin van de jaren negentig is de massamoord in Indonesië, samen met andere soortgelijke gebeurtenissen, waaronder de moorden op de Rode Khmer in Cambodja tussen 1975-1979, erkent als genocide.⁶⁸ Doordat het etnische element een marginale rol speelde tijdens de massamoord in Indonesië, heeft het de potentie om licht te werpen op de term genocide en de problemen die worden ervaren met bijvoorbeeld de concepten ras en etniciteit in genocide-studies.⁶⁹

De voornaamste reden dat politieke moorden zijn uitgesloten van de United Nations Genocide Convention was destijds dat politieke groeperingen veranderlijk en moeilijk te definiëren zijn. De implicatie dat etnische groepen niet veranderlijk en makkelijk te definiëren zijn was volgens Cribb een kwestie van politieke en wetenschappelijke wijsheid in die tijd.⁷⁰ Onderzoek en analyse hebben tientallen jaren na de afkondiging van de Genocide Conventie echter uitgewezen dat etnische identiteiten enorm kneedbaar zijn.⁷¹ Dit verklaart wellicht waarom de propaganda van het Soeharto-regime zich richtte op het radicaliseren van de communistische politieke overtuiging. Dit stigmatiseerde kinderen en familie van voormalig leden van de Communistische Partij; zij deelden een “*sin of inheritance*” (*dosa turunan*).⁷²

Er bestaat dus een groot verschil tussen de ‘klassieke’ etnische genocide en

⁶⁷ Israel W. Charny, ‘How to Avoid (Legally) Convictions for Crimes of Genocide: A One-Act Reading’, in: *Social Science Record*, 24(2), (1987), 89-93.

⁶⁸ Cribb, ‘Genocide in Indonesia, 1965-1966’, 221.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Ibidem.

⁷² Geoffrey B. Robinson, *The Killing Season: A History of the Indonesian Massacres, 1965-66* (Princeton University Press, 2018).

politieke genocide. De gebeurtenis in Indonesië in 1965-1966 is niet alleen belangrijk vanwege het enorme aantal slachtoffers, maar ook omdat de aard van de nationale identiteit van de Indonesiërs laat zien dat politieke zuivering ook etnische zuivering kan betekenen.⁷³

Het feit dat de massamoord in Indonesië pas na tientallen jaren werd erkend als genocide, verklaart wellicht waarom de gebeurtenis destijds relatief weinig aandacht heeft gekregen in onder andere de Nederlandse media. Volgens Robert Cribb waren vele academici van mening dat het doden van mensen enkel vanwege hun ethische of religieuze afkomst, het doden van mensen vanwege hun politieke opvattingen en activiteiten oversteeg. Rond 1970 ontstond er een vorm van erkenning vanuit wetenschappelijke hoek. In de media slaat dit beeld echter nog niet om. In het volgende hoofdstuk wordt duidelijk dat geen enkele Nederlandse krant tussen 1965 en 1990 spreekt over de massamoord in Indonesië als genocide.

⁷³ Cribb, 'Genocide in Indonesia, 1965-1966', 222.

Hoofdstuk 3 – Censuur

In 1968 werd Soeharto de tweede president van Indonesië. De Oude Orde van Soekarno werd vervangen door de ‘Orde Baru’, oftewel de Nieuwe Orde van Soeharto.⁷⁴ Miljoenen overlevenden verloren hun burgerrechten, terwijl Indonesië zich heroriënteerde op de Westerse wereld.⁷⁵ Door grote veranderingen door de voeren in de Indonesische samenleving, wist Soeharto zijn macht verder uit te breiden en veilig te stellen. Volgens Edward Aspinall maakte de Nieuwe Orde gebruik van drie pijlers om controle te handhaven.⁷⁶ Ten eerste werd de militaire macht uitgebreid en geformaliseerd. Soeharto deed dit door legerofficieren belangrijke functies binnen de overheid toe te wijzen. Daarnaast wees hij cruciale posities toe aan zijn trouwe volgelingen, waarmee hij controle kon uit oefenen tot op het lokale niveau.⁷⁷

Ten tweede herstructureerde de nieuwe president het democratische bestel. De belangrijkste instituties van de politieke- en burgersamenleving werden door het leger gewijzigd. Een samenwerkingsverband tussen vakbonden, ondernemingsorganisaties en beroepsgroepen, de *Golkar*, werd omgevormd tot een regeringspartij. Het opdringen van wijdverspreide intimidatie en gedwongen loyaliteit had als resultaat dat de *Golkar* in 1971 ruim 62 procent van de stemmen won.⁷⁸

De laatste pijler was dat de regering een ideologische rechtvaardiging trachtte te construeren voor de nieuwe autocratische manier van regeren. De Pancasila-ideologie werd opnieuw ingevoerd. Van individuen werd verwacht dat zij de wensen van de samenleving als geheel boven hun eigen interesses zouden stellen. Politieke oppositie werd bestempeld als vijandelijk en schadelijk voor het Indonesische nationale karakter. Diegene die zich openlijk uitte over zijn of haar ontevredenheid, werd al snel aangemerkt als vijand van de staat of als communist.⁷⁹

De Pancasila-filosofie werd gebruikt om in het sociale leven van de bevolking te

⁷⁴ Edward Aspinall, *Opposing Suharto: Compromise, Resistance, and Regime Change in Indonesia* (Stanford University Press, 2005), aldaar 22.

⁷⁵ Eickhoff et al., ‘1965 Today: Living with the Indonesian Massacres’, 449.

⁷⁶ Aspinall, *Opposing Suharto*, 22.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Ibidem, 23.

intervenieren door het welzijn van de staat als geheel boven die van het individu te stellen. Op deze manier wist Soeharto zijn macht uit te breiden en te verstevigen. Dit zorgde ervoor dat hij met succes het werkelijke verhaal achter de massamoord op de communisten kon verdoezelen.⁸⁰ Openlijk discussiëren en onderzoek doen naar deze gebeurtenis werd verboden. Voor tientallen jaren werden de blijvende effecten ervan onderdrukt door de staat.⁸¹ Alleen Soeharto's kant van het verhaal mocht worden verteld. Dit werd bijvoorbeeld gedaan door de propagandafilm *Pengkhianatan Gerakan 30 September*. De film werd opgenomen in het lescurriculum op scholen en werd jaarlijks op nationale televisie uitgezonden. De propagandafilm zorgde daarnaast voor meer afkeer jegens communisten. De communisten werden in de film afgebeeld als vijandige figuren die Indonesië in het slop wilde trekken. Het autoritaire karakter van de regering onder leiding van Soeharto moest ervoor zorgen dat de communisten geen enkele kans zouden hebben om dat te laten slagen. Het autoritaire gezag werd daarnaast ingezet om het onderdrukkende sociale en politieke beleid te rechtvaardigen.⁸²

Veel Balinese families werden na 1965 op politiek en financieel gebied benadeeld door het beleid van 'een schone lei' (*Bersih Lingkungan*). Alle mensen die gerelateerd konden worden aan de communisten werden gezien als onzuiver en mochten daardoor niet meer deelnemen aan politieke partijen. De censuur tijdens het bewind van Soeharto werd onder andere ingezet om de focus van het geweld op Bali van het alledaagse te verwijderen. Het publieke debat over dit onderwerp werd dan ook verbannen. Op Bali werd de censuur naar een hoger level gebracht vanwege het toerisme op het eiland.⁸³

Berichtgeving vanuit de Nederlandse ambassade in Indonesië

Niet alleen in Indonesië zelf werd de censuur onder het bewind van Soeharto ingezet om de massamoord in Indonesië in 1965-66 te verdoezelen en om discussie onder de bevolking over dit onderwerp te voorkomen. Door middel van de heersende censuur werd ook de rest van de wereld op afstand gehouden. Zo ook Nederland, want alhoewel

⁸⁰ Aspinall, *Opposing Suharto*, 23.

⁸¹ Eickhoff et al., '1965 Today: Living with the Indonesian Massacres', 449.

⁸² Aspinall, *Opposing Suharto*, 23.

⁸³ L. Dwyer, 'When the World turned to chaos 1965 and its aftermath in Bali, Indonesia', in: Robert Gelately en Ben Kiernan, eds., *The Spector of Genocide: Mass Murder in Historical Perspective* (Cambridge University Press 2003), 289-305, aldaar 297.

Nederland een ambassade had in Jakarta, de hoofdstad van de Republiek Indonesië, blijkt uit de correspondentie met Nederland dat zij ook in het duister tastte over de politieke situatie na de coup en de massamoord op de communisten in 1965-66.

Een verzonden codebericht uit Jakarta laat op 21 juli 1967 weten dat het bijna niet denkbaar is dat er serieus een staatsgreep zou zijn beraamd.⁸⁴ Een volgend bericht uit Jakarta, verzonden op 16 september 1967, meldt dat het moeilijk was een verantwoorde evaluatie te geven van de politieke toestand in Indonesië. Het codebericht meldt dat de dienst ongetwijfeld nog steeds wordt uitgemaakt door generaal Soeharto, die zich in hoofdzaak zou laten leiden door de adviezen van zijn naaste militaire medewerkers.⁸⁵ Het is volgens de Nederlandse ambassade welhaast ondoenlijk een inzicht te krijgen in hetgeen zich in de kleine militaire ‘*inner-circles*’ van Soeharto afspeelt. Over Soeharto’s beleidsvorming wordt praktisch niets naar buiten gelekt: “zelfs mijn naaste medewerkers in het Presidium hebben soms geen enkele aanwijzing over de conclusies tot welke Soeharto uiteindelijk zal komen”.⁸⁶ Een voorbeeld hiervan werd gegeven door Adam Malik, de minister van Buitenlandse Zaken in Indonesië van 1966 tot 1977, die geen idee had of Soeharto al dan niet serieus een ‘*reshuffle*’ van het Kabinet overwoog. Volgens het bericht is het dan ook ondoenlijk na te gaan of geruchten over een aanstaande kabinetswijziging dezelfde namen bevatten als een maand daarvoor.⁸⁷

Ten tijde van dit bericht heerste er veel onduidelijkheid over de politieke situatie in Indonesië en leefde men in grote onzekerheid over wat de vervolg stappen van Soeharto zouden zijn. Alle informatie bleef binnen de militaire kringen van Soeharto en zelfs de Nederlandse ambassade kon ter plekke geen informatie verkrijgen.

Een verzonden codebericht van 13 december 1968, bestemd voor het ministerie van Buitenlandse Zaken te ’s-Gravenhage, meldt dat er in 1968 nog steeds acties gaande waren tegen communisten. De legerleiding zou iedere gelegenheid te baat nemen om op gevaar van communistische activiteiten te wijzen. Volgens dit geheime codebericht is het

⁸⁴ Verzonden codebericht (21 juli 1967) afkomstig van Hr. Ms. Ambassade te Djakarta, bestemd voor het ministerie van Buitenlandse Zaken te ’s-Gravenhage. Onderwerp: de binnenlandse situatie in Indonesië. Dit document is afkomstig uit het Nationaal Archief Den Haag. Archiefbloknr.: Z107, Inv.nr.: 870.

⁸⁵ Verzonden codebericht (16 september 1967) afkomstig van Hr. Ms. Ambassade te Djakarta, bestemd voor het Ministerie van Buitenlandse Zaken ’s-Gravenhage. Onderwerp: de binnenlandse situatie in Indonesië rond 1967. Dit document is afkomstig uit het Nationaal Archief Den Haag. Archiefbloknr.: Z107, Inv.nr.: 870.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ Ibidem.

communisme nog geëlimineerd en het gevaar nog altijd aanwezig.⁸⁸ De toon van dit bericht vertelt veel over de positie van de Nederlandse ambassade destijds. Aan dit bericht valt op dat zij niet aan de kant van de communisten stonden, omdat het bericht meldt dat de Nederlandse ambassade het communisme als een gevaar zag.

Een ander bericht uit 1969, afkomstig uit Washington, gaat over het rapport van de Cornell University inzake de staatsgreep in Indonesië. In het codebericht wordt geschreven dat de rol die de Indonesische Communistische Partij heeft gespeeld in de coup van 30 september 1965 sterk overdreven wordt in het rapport en dat de PKI in feite slechts als zondebok is gebruikt.⁸⁹ Dit is interessant, omdat er ruim drie jaar na de coup nog veel onzekerheid heerst over wie er verantwoordelijk zou zijn voor de coup. Deze vraag is echter nooit volledig beantwoord, want volgens een artikel uit 2000 van Wilma van der Maten mag van het huidige democratisch gekozen bewind in Jakarta de waarheid ook niet boven water komen. Het ware verhaal achter de coup is volgens Van der Maten één van de best bewaarde geheimen van Indonesië.⁹⁰

Eind 1968 ontvangt het ministerie van Buitenlandse Zaken te 's-Gravenhage opnieuw een bericht uit Jakarta. Hierin wordt vermeldt dat er een artikel is verschenen in *The Economist*, genaamd 'Indonesia, the killing starts again'.⁹¹ In het artikel wordt geschreven dat er opnieuw duizenden communistische verdachten werden doodgeschoten in politieke gevangenen op het eiland Java. Volgens het artikel hebben Indonesische kranten niks vermeld over de schietpartijen. Legergeneraals hebben echter toegegeven dat er al een aantal maanden grootschalige executies hadden plaatsgevonden, die vergelijkbaar waren met de massamoord van 1965-66.⁹²

Uit de correspondentie met Nederland blijkt dat Nederland nog lang met

⁸⁸ Verzonden codebericht (13 december 1968) afkomstig van Hr. Ms. Ambassade te Djakarta, bestemd voor het ministerie van Buitenlandse Zaken 's-Gravenhage. Onderwerp: bericht over het voortbestaan van het communisme en acties tegen het communisme door de legerleiding. Dit document is afkomstig uit het Nationaal Archief Den Haag. Archiefbloknr.: Z107, Inv.nr.: 870.

⁸⁹ Ontvangen codebericht (15 januari 1969) afkomstig uit Washington, bestemd voor het ministerie van Buitenlandse Zaken, afdeling verbindings. Onderwerp: rapport Cornell University inzake staatsgreep Indonesië. Dit document is afkomstig uit het Nationaal Archief Den Haag. Archiefbloknr.: Z107, Inv.nr.: 870.

⁹⁰ Wilma van der Maten, 'De geheimen van de 'coup'', in: *Trouw* (30 september 2000), <https://www.trouw.nl/nieuws/de-geheimen-van-de-coup~bbddf9e/?referer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F> (geraadpleegd 25 maart 2020).

⁹¹ Ontvangen codebericht (10 december 1968) afkomstig van het ministerie van Buitenlandse Zaken te 's-Gravenhage, bestemd voor Hr. Ms. Ambassade te Djakarta. Onderwerp: artikel uit *The Economist* over de executies in politieke gevangenen. Dit document is afkomstig uit het Nationaal Archief Den Haag. Archiefbloknr.: Z107, Inv.nr.: 870.

⁹² *The Economist*, 'The killing starts again', in: *The Economist* (30 november 1968). Dit document is afkomstig uit het Nationaal Archief Den Haag. Archiefbloknr.: Z107, Inv.nr.: 870.

vraagtekens bleef zitten. Uit de bevindingen valt op te merken dat er vrij veel aandacht was voor de staatsgreep in 1965. Daarnaast is er veel correspondentie over de binnenlandse politieke situatie in Indonesië toen generaal Soeharto de leiding nam. Uit de berichtgeving blijkt dat er veel onzekerheid heerste over de politieke situatie in Indonesië en dat alle cruciale informatie binnen de militaire kringen van Soeharto bleef. Over de massamoord op de communisten, die volgde na de mislukte coup, werd vrijwel niet gesproken. Door het gepubliceerde artikel uit *The Economist*, werd er wel gesproken over executies van communistische gevangenen rond 1968, maar nergens kwam expliciet naar voren dat daar een grootschalige massamoord aan vooraf was gegaan.

Berichtgeving vanuit de Nederlandse media

Zeer weinig mensen waren getuige van de moorden. Ook de media, die gebukt gingen onder de censuur van het leger, schreven er niet over.⁹³ Volgens Ratih Hardjono, correspondent voor de meest invloedrijke krant van Indonesië, was de angst voor het schrijven van de waarheid tijdens het Soeharto-regime onderdeel geworden van de heersende mediacultuur, waardoor journalisten zichzelf bleven censureren.⁹⁴ Belangrijke politieke en economische vragen werden hierdoor niet gesteld. Volgens Hardjono is het lastig om de angst bij journalisten weg te nemen, omdat decennia lang voor hen werd bepaald hoe zij naar controversiële kwesties als mensenrechten, corruptie en dictatuur moesten kijken. Tijdens het Soeharto-regime moesten redacteurs en verslaggevers zich melden op het militaire hoofdkwartier om zich te verantwoorden. Hierdoor werd ook de internationale media verdreven uit Indonesië; men wilde namelijk voorkomen dat zij het leger of de heersende partij van streek zouden maken. De internationale media werd daarom voor een lange tijd op afstand gehouden.⁹⁵

Om deze reden poogt deze scriptie middels een contentanalyse te onderzoeken hoe de berichtgeving over de massamoord in Indonesië zich in de Nederlandse media tussen 1965 en 1990 vorm gaf. Aan de hand van een aantal criteria zijn er verschillende krantenartikelen geselecteerd uit diverse kranten, die middels een contentanalyse worden

⁹³ John Roosa, 'Who Knows? Oral History Methods in the Study of the Massacres of 1965-66 in Indonesia', aldaar 6.

⁹⁴ Ratih Hardjono, 'Indonesian media still censoring itself', in: *Nieman Reports*, 52(3), 1998, 51-52.

⁹⁵ *Ibidem*.

bestudeerd. Er wordt getoetst in hoeverre de krantenartikelen onderzoek hebben gedaan naar de massamoord in Indonesië en of de berichtgeving door de jaren heen is veranderd.

Er zijn een aantal krantenartikelen, afkomstig uit het online archief van Delpher, die voldoen aan de gestelde criteria. De selectie aan krantenartikelen is gepubliceerd tussen 1965 en 1990 in de volgende Nederlandse kranten: *Het Parool*, *De tijd: dagblad voor Nederland* en *Het vrije volk: democratisch-socialistisch dagblad*.

De tijd schrijft in april 1966 dat de communisten nog actief zijn in Indonesië. Het dagblad schrijft: ‘ondanks de grootscheepse zuiveringsacties, die de laatste maanden zijn uitgevoerd, schijnt de Communistische Partij in Indonesië (PKI) nog steeds actief te zijn en tracht zij met alle middelen haar verloren gegane macht te herwinnen’.⁹⁶ De tijd wijdt daarnaast een hele pagina aan de gebeurtenis in Indonesië. De titel van het artikel luidt: ‘Het volledige verhaal van de mislukte coup’. De tijd schrijft dat het volledige verhaal nog nooit is verteld en dat de censuur in Djakarta (nu Jakarta) zeer streng is. Daarnaast zouden er daardoor weinig journalisten zijn in Indonesië. De krant geeft een uitgebreide beschrijving van wat vooraf is gegaan aan de coup. Daarnaast komt duidelijk naar voren dat De tijd van mening is dat de coup is gepleegd door leden van de PKI onder leiding van “een vreemde, eenzame fanaticus, luitenant-kolonel Oentoeng”.⁹⁷ Dit perspectief op de gebeurtenis laat de eenzijdige en gecensureerde berichtgeving vanuit Indonesië duidelijk zien. Dat de coup is gepleegd door leden van de PKI is volgens auteur Robert Cribb nooit geheel duidelijk geworden.⁹⁸

Het vrije volk: democratisch-socialistisch dagblad publiceert in de krant van woensdag 7 december 1966 een artikel geschreven door Paul van ’t Veer, genaamd ‘De president blijft zwijgen over gebeurtenissen van 30 september: Soekarno’s rol bij de staatsgreep’. Van ’t Veer schrijft dat de staatsgreep van 1 oktober 1965 al anderhalf jaar geleden is, maar dat het proces tegen generaal Dhani elk gesprek over de gebeurtenis onherroepelijk terugbrengt; “zo weinig als er hier meer gesproken wordt over de massamoord op de communisten tussen november 1965 en februari 1966, zoveel gaat de

⁹⁶ De tijd: dagblad voor Nederland, ‘Het volledige verhaal van de mislukte coup’, in: *De Tijd: dagblad voor Nederland* (Amsterdam, 23 april 1966), nummer 39305, jaargang 121.

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ Cribb, ‘Genocide in Indonesia, 1965-1966’, 231.

communistiche opstand over de tong, die GESTAPU/PKI wordt genoemd”.⁹⁹

Op 17 december 1966 schrijft Het vrije volk: democratisch-socialistisch dagblad dat er in de maanden december, januari en februari al vijftigduizend mensen zijn vermoord op Bali. Volgens het artikel zijn hele dorpen uitgeroeid en talloze families van grootvader tot achterkleinkind van de aardbodem weggevaagd.¹⁰⁰ Het artikel meldt dat de berichten die erover tot de buitenwereld doordringen, schaars zijn. Uit het artikel blijkt dat weinig informatie over de massamoord de buitenwereld bereikt heeft en dat haast niemand erover wilde of mocht spreken.

Het Nederlandse dagblad De tijd publiceerde in februari 1969 een vrij klein artikel genaamd ‘Massamoord onthuld in Indonesië’. Het artikel schrijft over massa-executies die volgden op een drijfjacht van twee maanden op mensen die communist zouden zijn. Joannes Princen, vice-voorzitter van het Indonesische instituut voor de rechten van de mens, had meegedeeld dat twee- tot drieduizend mensen, die communist zouden zijn, in november van dat jaar door Indonesische troepen in Midden-Java waren gedood. Ruim drie jaar na de mislukte coup, werden er nog steeds vele communisten vermoord in Indonesië.¹⁰¹

Verslaggever Jan Tromp schrijft in 1969 in De tijd: dagblad voor Nederland dat Indonesische autoriteiten hun verantwoordelijkheid moeten nemen. Volgens Tromp ligt de morele verantwoordelijkheid bij de militaire leiders: “Soekarno heeft tenminste nog zijn afkeuring uitgesproken over de massamoorden. Van Soeharto en zijn legerleiding heb ik nog nooit één woord van afkeuring gehoord”. Gezichtsverlies is volgens Tromp fataal in de Aziatische wereld. Hij gelooft dat als men moorden niet openlijk afkeurt, er een sfeer wordt geschept waarin iedereen maar zijn gang denkt te kunnen gaan. Tromp schrijft het idee te hebben dat de slachtingen begin 1969 weer zijn opgelaaaid, omdat het regime deze nooit in het openbaar had afgekeurd.¹⁰²

In 1971 publiceert Het vrije volk: democratisch-socialistisch dagblad een artikel

⁹⁹ Paul van 't Veer, ‘De president blijft zwijgen over gebeurtenissen van 30 september: Soekarno’s rol bij de staatsgreep’, in: *Het vrije volk: democratisch-socialistisch dagblad* (Rotterdam, 7 december 1966), nummer 6603, jaargang 22.

¹⁰⁰ Het vrije volk: democratisch-socialistisch dagblad, ‘50.000 doden’, in: *Het vrije volk: democratisch-socialistisch dagblad* (Rotterdam, 17 december 1966), nummer 6612, jaargang 22.

¹⁰¹ De tijd: dagblad voor Nederland, ‘Massamoord onthuld in Indonesië’, in: *De Tijd: dagblad voor Nederland* (Amsterdam, 27 februari 1969), nummer 40178, jaargang 124.

¹⁰² Jan Tromp, ‘Verantwoordelijkheid’, in: *De tijd: dagblad voor Nederland* (Amsterdam, 5 april 1969), nummer 40210, jaargang 124.

van Pieter de Vink over het bloedige verleden van het Soeharto-regime. De Vink schrijft dat een aantal vooraanstaande Nederlanders een zeer ernstige beschuldiging hadden geuit aan het adres van de Indonesische regering, in een poging koningin Juliana van een staatsbezoek aan Indonesië af te houden. De Vink schrijft dat tienduizenden leden van de PKI aan het begin van het Soeharto-regime zijn verdwenen in gevangenschappen en kampen en daar bijna zes jaar later in 1971 nog steeds zaten. De onbeantwoorde vraag volgens De Vink blijft of het Soeharto-regime de afschuwelijke gebeurtenissen na oktober 1965 had kunnen voorkomen. Volgens hem een vraag waarop wij het antwoord nooit zullen krijgen.¹⁰³

Journalist Ivan Wolffers schrijft in 1990 in *Het Parool* dat er weinig bekend is over wat zich in 1965-1966 heeft afgespeeld in Indonesië. Volgens Wolffers en vele andere is behoorlijk bronnenonderzoek inmiddels vrijwel onmogelijk geworden, omdat veel mensen die er direct bij betrokken waren vermoord zijn en omdat de Indonesische regering alle publiciteit over het onderwerp mijdt.¹⁰⁴ In 1990 was president Soeharto nog aan de macht en diezelfde zomer werden nog twee Amerikaanse boeken over het onderwerp in Indonesië verboden.¹⁰⁵

Uit de contentanalyse blijkt dat de Nederlandse kranten weinig schreven over de massamoord in Indonesië. Er zijn opvallend weinig krantenartikelen die aan de gestelde criteria van de contentanalyse voldoen. Wat opvalt is dat de meeste artikelen over dit onderwerp zijn gepubliceerd in de eerste paar jaar na de coup. Naarmate de jaren verstrijken, worden er steeds minder krantenartikelen over de massamoord geschreven en gepubliceerd, terwijl er juist zoveel onduidelijkheid heerst over deze gebeurtenis. Dit wijst erop dat het Soeharto-regime met zijn macht en heersende censuur niet alleen de Indonesische persvrijheid beperkte, maar ook de internationale media op afstand wist te houden. Wat ook opvalt is dat geen enkele Nederlandse krant tot 1990 naar de massamoord verwees als genocide. Uit de contentanalyse kan geconcludeerd worden dat er vanuit de media tot 1990 geen vorm van erkenning is ontstaan.

¹⁰³ Pieter de Vink, 'Het bloedige verleden van het Soeharto-regime – hoe was het ook weer?', in: *Het vrije volk: democratisch-socialistisch dagblad* (Rotterdam, 21 augustus 1971), nummer 7946, jaargang 27.

¹⁰⁴ Ivan Wolffers, 'Dagboek van gevangene op eiland Buru', in: *Het Parool* (Amsterdam, 27 oktober 1990), nummer 14015, jaargang 50.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

Desinteresse vanuit westerse landen

Er is opvallend weinig primair bewijs over de massamoord in Indonesië. De reden dat de deze gebeurtenis is uitgegroeid tot een stukje ‘vergeten geschiedenis’, komt onder andere doordat er toentertijd sprake was van een grote desinteresse vanuit het Westen. Het feit dat de massamoord plaatsvond ten tijde van de Koude Oorlog betekende dat er vanuit het Westen sprake was van weinig interesse om de misdaden te onderzoeken. Hierdoor ontstonden misconcepties over de aard van de massamoord.¹⁰⁶

Het Amerikaanse tijdschrift *Time* beschreef het uitdunnen van de PKI en de opkomst van het leger als “the West’s best news for years in Asia” en de *New York Times* publiceerde een artikel met de titel “A Gleam of Light in Asia”. De reden voor deze jubelende uitspraken is volgens Geoffrey B. Robinson niet moeilijk te achterhalen.¹⁰⁷ In de context van de Koude Oorlog en de oorlog in Vietnam, was het doden en arresteren van honderdduizenden leden van ‘s werelds grootste en meest succesvolle communistische partij, een kleine prijs om te betalen. Nadat werd opgemerkt dat ruim 300.000 Indonesiërs waren gedood in het geweld, kwam het Amerikaanse State Department in 1966 tot de volgende conclusie: “all in all, the change in Indonesia’s policies has been a major ‘break’ in the Southeast Asian situation, and a vivid example to many other nations of nationalist forces rising to beat back a Communist threat”.¹⁰⁸

In 1998 omschreef Edward S. Herman de massamoord in Indonesië als “good genocide”. Het punt dat hij wilde maken was dat de westerse media weinig aandacht schonken aan massaal geweld dat werd gepleegd door contrarevolutionaire regimes en zij zelfs de Indonesische massamoorden als ‘positief’ beschouwden.¹⁰⁹

Doordat Indonesië steeds communistischer werd en zich weerde tegen linkse politiek, werd dit door de VS en Groot-Brittannië gezien als een groot probleem. De VS en Groot-Brittannië waren ervan overtuigd dat Indonesië zou vallen voor het Communisme. CIA directeur W.F. Raborn schreef aan president Lyndon Johnson in juli 1965 dat Indonesië in de nabije toekomst een communistische natie zou worden, tenzij de

¹⁰⁶ Cribb, ‘Genocide in Indonesia, 1965-1966’, 234.

¹⁰⁷ Robinson, *The Killing Season*, aldaar 10.

¹⁰⁸ Ibidem.

¹⁰⁹ Noam Chomsky, Edward S. Herman, *Counter-Revolutionary Violence: Bloodbaths in Fact and Propaganda* (Andover: Warner Modular Publications, 1973), aldaar 16.

trend zou worden omgekeerd.¹¹⁰ De desinteresse vanuit het Westen ten tijde van de Koude Oorlog kwam dus ook voort uit het feit dat Indonesië een communistische natie was geworden en landen als Groot-Brittannië en de VS dit als een probleem ervaarden. Volgens Martijn Eickhoff et al. steunde de westerse wereld ten tijde van de Koude Oorlog het Soeharto-regime.¹¹¹ Het moment dat Soeharto aan de macht kwam werd volgens Melvin in het Westen openlijk gevierd. De vernietiging van de ‘communistische dreiging’ in Indonesië werd beschouwd als een grote strategische overwinning die het tij van de Koude Oorlog in Zuidoost-Azië heeft helpen keren.¹¹² Dit verklaart waarom het Westen niet ingreep tijdens de massamoorden op de communisten in Indonesië.¹¹³

¹¹⁰ Robinson, *The Killing Season*, 11.

¹¹¹ Eickhoff et al., ‘1965 Today: Living with the Indonesian Massacres’, 451.

¹¹² Melvin, *The Army and the Indonesian Genocide: Mechanics of Mass Murder*, 7.

¹¹³ Eickhoff et al., ‘1965 Today: Living with the Indonesian Massacres’, 451.

Hoofdstuk 4 – De massamoord in Indonesië

Het bloedbad dat volgde na de mislukte coup begon begin oktober 1965 in de islamitische provincie Atjeh in het noorden van Sumatra. Het initiatief voor de moorden leek afkomstig van lokale moslim leiders. De moslims, afkomstig uit Atjeh, stonden er om bekend veel geweld te gebruiken tegen hun vijanden. In sommige regio's waren met name militaire eenheden verantwoordelijk voor de moorden, maar meestal werden de lokale milities ingezet.¹¹⁴ Volgens Melvin weerspiegelt deze seculiere verklaring van Cribb over de gewelddadige reputatie van de moslims uit Atjeh een stereotype die al sinds de koloniale tijd bestond. Dit soort stereotyperingen werden bewust geëxploiteerd door het leger tijdens de massamoord op de communisten.¹¹⁵

Alle Indonesische politieke partijen bestonden voor een deel uit jeugdige leden, die gekenmerkt werden door intimidatie en kleinschalig geweld. Het leger had hen echter nooit toegestaan zich op dit vlak verder te ontwikkelen, zodat het leger zijn macht kon waarborgen. Echter, in de nasleep van de coup in 1965 begon het leger deze jongeren te voorzien van wapens, uitrusting en training. De organisaties verplaatste zich van dorp naar dorp en maakte daarbij gebruik van lijsten en lokale informanten om leden van de Communistische Partij te identificeren. De leden werden vervolgens afgevoerd en geëxecuteerd. In sommige gevallen werden hele dorpen weggevaagd. De moordenaars waren in de meeste gevallen selectief, waarbij alleen de 'schuldige' werden meegenomen. Leraren en andere intellectuelen namen een opvallend grote plaats in op de lijst met slachtoffers.¹¹⁶

Communisten hadden zich verspreid over de gehele archipel, maar de regio's waar de leden van de Communistische Partij het meest actief waren, werden het zwaarst getroffen door de moorden. Volgens Cribb bestaan er geen betrouwbare cijfers van het aantal doden in die periode. Een wetenschappelijke consensus heeft het dodental geschat tussen de 400.000 en 500.000. Het werkelijke aantal kan volgens Cribb net zo goed de

¹¹⁴ Cribb, 'Genocide in Indonesia, 1965-1966', 233.

¹¹⁵ Melvin, *The Army and the Indonesian Genocide: Mechanics of Mass Murder*, 13.

¹¹⁶ Cribb, 'Genocide in Indonesia, 1965-1966', 233.

helpt of juist twee keer zoveel zijn geweest.¹¹⁷

Zoals in veel gevallen van genocide, gingen vele slachtoffers van de massamoord in Indonesië passief hun dood tegemoet. Er zijn berichten dat slachtoffers in Noord-Sumatra lange rijen vormden langs de rand van een rivier, wachtend om te worden onthoofd. In Bali hadden partijleden zelfs hun traditionele witte begrafeniskleren aangetrokken om zich voor te bereiden op het lot dat hen te wachten stond. Een reden voor deze passiviteit was dat de slachtoffers niet hadden verwacht dat er zulke maatregelen zouden worden genomen voor zaken waar zij niet aan hadden deelgenomen. Dit valt deels vanuit een cultureel-historisch oogpunt te verklaren: al sinds het begin van het menselijk bestaan was Indonesië altijd dun bevolkt geweest. Dit was het gevolg van tropische ziekten en vanwege de relatief hoge positie van vrouwen, wier rol in de maatschappij altijd veel meer was dan alleen de productie van kinderen. Oorlogen waren destijds over het algemeen gericht op het gevangen nemen van mensen en minder op het uitbreiden van het grondgebied.¹¹⁸ Oorlogen werden uitgevochten middels een tweegevecht, om vele slachtoffers te voorkomen. Massamoord was niet gebruikelijk. Na een overwinning moest het volk echter nog wel overwonnen worden en overwonnen mensen moesten geregeerd worden; een belangrijk deel van het politieke repertoire van veroveraars en heersers werd daarom ook intimidatie. Er ontstond een culturele conventie waarin degene die gehoorzaamde werden gespaard. Deze culturele conventie verklaard wellicht waarom de wil van de communisten om zich te weren tegen het geweld ontbrak in 1965-1966.¹¹⁹

Er bestaat opvallend weinig primair bewijs over de details van de massamoord.¹²⁰ Het militaire regime van president Soeharto, dat verantwoordelijk was voor de moorden en regeerde over Indonesië voor meer dan 30 jaar, ontmoedigde elk onderzoek naar deze gebeurtenis. Sommige onderzoekers suggereren dat veel van de moorden apolitek waren en dat men destijds gebruik maakten van de onrust om persoonlijke geschillen op te lossen die niks te maken hadden met politiek.¹²¹ In werkelijkheid hadden de leden van de Communistische Partij door de jaren heen vele vijanden gemaakt, waardoor de ontstane

¹¹⁷ Cribb, 'Genocide in Indonesia, 1965-1966', 233.

¹¹⁸ Ibidem, 234.

¹¹⁹ Ibidem.

¹²⁰ Ibidem.

¹²¹ Damien Kingsbury, *The Politics of Indonesia* (Melbourne: Oxford University Press, 1998), aldaar 63.

wrok vaak wel een politieke dimensie had.¹²²

Volgens Cribb is het vrij lastig om het relatieve belang en de rol van het leger te bepalen bij de verantwoording van de omvang van de massamoord. In eerste instantie lijkt de rol van het leger ondergeschikt aan de bredere sociale en politieke spanningen. De haat tussen de islamisten en de communisten lag diepgeworteld en werd verergerd door de politieke onzekerheid en spanning aan het einde van de Geleide Democratie. Door het mislukken van de coup in 1965, wist het leger dat de Communistische Partij niet aan de macht zou komen onder de Geleide Democratie. Het leger had gewonnen en het gevangen nemen of executeren van een paar duizend vooraanstaande communisten zou voldoende zijn geweest om een overwinning te garanderen.¹²³

Het Indonesische leger had de massamoord op ongeveer een miljoen ongewapende burgers voor tientallen jaren omschreven als het resultaat van een spontane opstand. Deze formulering ontkende niet alleen de militaire betrokkenheid bij de moorden, maar ook dat de moorden ooit opgevat konden worden als een gecentraliseerde, landelijke campagne.¹²⁴ Desalniettemin wijzen verscheidene factoren erop dat het leger een directe rol heeft gespeeld bij de massamoord.¹²⁵ De moorden versterkten de politieke positie van het leger toen het eenmaal aan de macht was. Voor degenen die de rol van het leger tijdens de massamoord erkenden, was het leger een kracht die op grote schaal bereid was te doden. Voor degenen die de moorden zagen als een product van een interne strijd tussen rivaliserende Indonesiërs, leek militaire heerschappij – ongeacht de tekortkomingen – een garantie tegen herhaling van die verschrikkelijke tijd.¹²⁶

Een andere aannemelijke factor was de wraakzuchtigheid van het leger jegens communisten. Dit brengt de genocide in Indonesië dichterbij een etnische genocide.¹²⁷ Meer dan anderhalf miljoen mensen werden in de jaren die volgden na de massamoord gevangen gezet of naar gevangenenkampen gebracht op grond van hun communistische connecties. Na hun vrijlating, werden de levens van deze mensen verwoest door voortdurende discriminatie. Daarnaast werden zij uitgesloten van overheidsbanen en

¹²² Cribb, 'Genocide in Indonesia, 1965-1966', 234.

¹²³ Ibidem, 235.

¹²⁴ Melvin, *The Army and the Indonesian Genocide*, 1.

¹²⁵ Cribb, 'Genocide in Indonesia, 1965-1966', 235.

¹²⁶ Ibidem, 236.

¹²⁷ Ibidem, 237.

belemmerd in de dagelijkse omgang met de autoriteiten. De autoriteiten introduceerden eind 1980 een nieuw concept, *bersih lingkungan*. Er werd van overheidsmedewerkers en werknemers in verscheidene sectoren getracht dat zij uit een familie of sociale omgeving kwamen die geen banden hadden met het communisme.¹²⁸

De historische cultuur in Indonesië is sinds het einde van de Nieuwe Orde van Soeharto nog nauwelijks veranderd. Er zijn praktisch geen monumenten of rituelen die de burgers confronteren met de gevolgen van de massamoord op de communisten. De vraag naar gerechtigheid wordt volgens Eickhoff et al. nog altijd onderdrukt.¹²⁹

¹²⁸ Cribb, 'Genocide in Indonesia, 1965-1966', 237.

¹²⁹ Eickhoff et al., '1965 Today: Living with the Indonesian Massacres', 458.

Conclusie

Uit de bestaande literatuur blijkt dat onderzoek doen naar de massamoord op de communisten na de mislukte coup in 1965 tot op de dag van vandaag een lastige opgave blijft, omdat men zich door tientallen jaren van bezonken leugens, legenden en stiltes moet worstelen. Tot op heden is deze gebeurtenis dan ook zelden in detail bestudeerd. Dit komt onder andere door gebrek aan primair bronmateriaal en de leugens en fabels die daardoor zijn ontstaan. Desondanks, heeft deze scriptie gepoogd te onderzoeken en uiteen te zetten waarom de massamoord in Indonesië weinig aandacht heeft gekregen in onder andere de Nederlandse media. Middels een contentanalyse is onderzocht hoe de berichtgeving vanuit de Nederlandse media en de Nederlandse ambassade in Indonesië zich tussen 1965 en 1990 vorm gaf. Deze bevindingen vormen het antwoord op de onderzoeksvraag.

Allereerst het feit dat de massamoord in Indonesië tot 1990 niet werd erkend als genocide. De gepleegde moorden in Indonesië vielen destijds onder politieke moord, omdat de slachtoffers met name leden van de Communistische Partij Indonesië waren. Politieke moord behoort sinds 1948 niet meer tot het Verdrag van de Verenigde Naties inzake Genocide, op grond van het feit dat politieke groeperingen inherent veranderlijk zijn en nog moeilijker te definiëren zijn dan etnische en religieuze groeperingen. Om deze reden heeft de gebeurtenis destijds wellicht minder aandacht gekregen in onder andere de Nederlandse media, omdat de massamoord niet werd erkend als genocide en daardoor als minder ingrijpend werd ervaren. Tot circa 1970 waren academici van mening dat het doden van mensen enkel vanwege hun ethische of religieuze afkomst, het doden van mensen vanwege hun politieke opvattingen en activiteiten oversteeg. Na 1970 kwam er ondanks dat etnische genocide het belangrijkste referentiepunt bleef, een vorm van erkenning vanuit wetenschappelijk hoek. Vanuit de media is deze omslag echter nog niet te zien.

Ten tweede werd het tijdens het Soeharto-regime verboden openlijk te discussiëren over de gebeurtenis. Tijdens het regime van president Soeharto heerste er censuur, waardoor de persvrijheid werd beperkt. Daarnaast werd alle cruciale informatie

over de politieke situatie in Indonesië binnen de kringen van Soeharto gehouden, waardoor de Nederlandse ambassade in Jakarta en de Nederlandse media in het duister tastten. Uit het onderzoek blijkt dat zij destijds geen inzicht hadden in de politieke situatie in Indonesië.

De laatste reden die in deze scriptie wordt besproken, is de desinteresse vanuit het Westen; een belangrijke reden waarom de massamoord is uitgegroeid tot een stukje ‘vergeten geschiedenis’. De massamoord vond plaats ten tijde van de Koude Oorlog, waardoor het Westen geen interesse had in het onderzoeken van de wandaden die zich hadden afgespeeld in Indonesië. Dit resulteerde in veel misconcepties over de massamoord. Met name de VS en Groot-Brittannië keerde zich af tegen het Communisme, waardoor zij zich nalatig opstelde.

De massamoord in Indonesië in 1965-1966 is een voorbeeld van een succesvolle oefening van nationale vernietiging. Het was een poging om de aard van de Indonesische samenleving te transformeren door een van de drie ideologische en sociale stromen te vernietigen, die sinds het begin van de twintigste eeuw streed om de heerschappij over Indonesië. Men mag niet veronderstellen dat de communisten noodzakelijkerwijs minder wreed zouden zijn geweest wanneer zij aan de macht zouden zijn gekomen in plaats van het leger. De moord op een half miljoen communisten was echter niet alleen een intens politiek conflict, maar het was ook de verarming van een nationaal ideaal; de uitroeiing van een natie zoals die in de hoofden van miljoenen Indonesiërs had bestaan.

Literatuurlijst

Primaire literatuur

De onderstaande bronnen zijn afkomstig uit het Nationaal Archief in Den Haag.

- Ontvangen codebericht (10 december 1968) afkomstig van het ministerie van Buitenlandse Zaken te 's-Gravenhage, bestemd voor Hr. Ms. Ambassade te Djakarta. Onderwerp: artikel uit *The Economist* over de executies in politieke gevangenen. Archiefbloknr.: Z107, Inv.nr.: 870.
- Ontvangen codebericht (15 januari 1969) afkomstig uit Washington, bestemd voor het ministerie van Buitenlandse Zaken, afdeling verbindingen. Onderwerp: rapport Cornell University inzake staatsgreep Indonesië. Archiefbloknr.: Z107, Inv.nr.: 870.
- The Economist, 'The killing starts again', in: *The Economist* (30 november 1968). Archiefbloknr.: Z107, Inv.nr.: 870.
- Verzonden codebericht (21 juli 1967) afkomstig van Hr. Ms. Ambassade te Djakarta, bestemd voor het ministerie van Buitenlandse Zaken te 's-Gravenhage. Onderwerp: de binnenlandse situatie in Indonesië. Archiefbloknr.: Z107, Inv.nr.: 870.
- Verzonden codebericht (16 september 1967) afkomstig van Hr. Ms. Ambassade te Djakarta, bestemd voor het Ministerie van Buitenlandse Zaken 's-Gravenhage. Onderwerp: de binnenlandse situatie in Indonesië rond 1967. Archiefbloknr.: Z107, Inv.nr.: 870.
- Verzonden codebericht (13 december 1968) afkomstig van Hr. Ms. Ambassade te Djakarta, bestemd voor het ministerie van Buitenlandse Zaken 's-Gravenhage. Onderwerp: bericht over het voortbestaan van het communisme en acties tegen het communisme door de legerleiding. Archiefbloknr.: Z107, Inv.nr.: 870.

De onderstaande bronnen zijn afkomstig uit het online archief van Delpher.

- De tijd: dagblad voor Nederland, ‘Het volledige verhaal van de mislukte coup’, in: *de tijd: dagblad voor Nederland* (Amsterdam, 23 april 1966), nummer 39305, jaargang 121.
- De tijd: dagblad voor Nederland, ‘Massamoord onthuld in Indonesië’, in: *De tijd: dagblad voor Nederland* (Amsterdam, 27 februari 1969), nummer 40178, jaargang 124.
- Het vrije volk: democratisch-socialistisch dagblad, ‘50.000 doden’, in: *Het vrije volk: democratisch-socialistisch dagblad* (Rotterdam, 17 december 1966), nummer 6612, jaargang 22.
- Tromp, Jan, ‘Verantwoordelijkheid’, in: *De tijd: dagblad voor Nederland* (Amsterdam, 5 april 1969), nummer 40210, jaargang 124.
- Veer, Paul van ‘t, ‘De president blijft zwijgen over gebeurtenissen van 30 september: Soekarno’s rol bij de staatsgreep’, in: *Het vrije volk: democratisch-socialistisch dagblad* (Rotterdam, 7 december 1966), nummer 6603, jaargang 22.
- Vink, Pieter de, ‘Het bloedige verleden van het Soeharto-regime – hoe was het ook weer?’, in: *Het vrije volk: democratisch-socialistisch dagblad* (Rotterdam, 21 augustus 1971), nummer 7946, jaargang 27.
- Wolffers, Ivan, ‘Dagboek van gevangene op eiland Buru’, in: *Het Parool* (Amsterdam, 27 oktober 1990), nummer 14015, jaargang 50.

Secundaire literatuur

- Abdulgani-Knapp, Retnowati, *Soeharto: The Life and Legacy of Indonesia's Second President: an Authorised Biography* (Marshall Cavendish, 2007).
- Anderson, Benedict, 'How did the generals die?', in: *Indonesia* (1987), (43), 109-134.
- Anderson, Benedict, Ruth McVey, *A preliminary analysis of the October 1, 1965, coup in Indonesia* (Ithaca, N.Y., Modern Indonesia Project: Cornell University, 1971).
- Chambert-Loir, Henri, 'Locked Out: Literature of the Indonesian Exiles Post-1965', in: *Archipel* (2016), 91, 119-145. DOI: <https://doi.org/10.4000/archipel.308>.
- Charny, Israel W., 'How to Avoid (Legally) Convictions for Crimes of Genocide: A One-Act Reading', in: *Social Science Record*, 24(2), (1987), 89-93.
- Chomsky, Noam, Edward S. Herman, *Counter-Revolutionary Violence: Bloodbaths in Fact and Propaganda* (Andover: Warner Modular Publications, 1973).
- Cribb, Robert, 'Genocide in Indonesia, 1965-1966', in: *Journal of Genocide Research* (2001), 3(2), 219-239, DOI: 10.1080/713677655.
- Crouch, Harold, *The Army and Politics in Indonesia* (Equinox Publishing, 2007).
- Dake, Antoine C.A., *Sukarno File, 1965-1967: Chronology of a Defeat* (Brill Academic Publishers, 2005).
- Dwyer, L., 'When the World turned to chaos 1965 and its aftermath in Bali, Indonesia', in: *Robert Gelately en Ben Kiernan ed., The Spector of Genocide: Mass Murder in Historical Perspective* (Cambridge University Press, 2003), 289-305.
- Eickhoff, Martijn, Gerry van Klinken & Geoffrey Robinson, '1965 Today: Living with the Indonesian Massacres', in: *Journal of Genocide Research* (2017), 19(4), 449-464, DOI: 10.1080/14623528.2017.1393931.
- Feith, Herbert, 'The dynamics of Guided Democracy', in: Ruth T. McVey, ed., *Indonesia* (New Haven: HRAF Press, 1963), 309-409.

- Gittings, John, ‘The Indonesian Massacres, 1965-66’, in Mark Levene & Penny Roberts, eds., *The Massacre in History* (New York: Berghahn Books, 1999), 247-262.
- Hardjono, Ratih, ‘Indonesian media still censoring itself’, in: *Nieman Reports*, 52(3), 1998, 51-52.
- Kingsbury, Damien, *The Politics of Indonesia* (Melbourne: Oxford University Press, 1998).
- Lev, Daniel S., ‘Indonesia 1965: The Year of the Coup’, in: *Asian Survey* (University of California Press, 1966), 6(2), 103-110.
- Lev, Daniel S., *The Transition to Guided Democracy: Indonesian Politics, 1957-1959* (Equinox Publishing, 2009).
- Maten, Wilma van der, ‘De geheimen van de ‘coup’’, in: *Trouw* (30 september 2000), <https://www.trouw.nl/nieuws/de-geheimen-van-de-coup~bbddff9e/?referer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F> (geraadpleegd 25 maart 2020).
- Melvin, Jess, *The Army and the Indonesian Genocide: Mechanics of Mass Murder*, (Routledge, 2018).
- Mortimer, Rex, *The Indonesian Communist Party and Land Reform, 1959–1965* (Clayton, Victoria: Centre of Southeast Asian Studies, Monash University, 1972).
- Robinson, Geoffrey B., *The Killing Season: A History of the Indonesian Massacres, 1965-66* (Princeton University Press, 2018).
- Roosa, John, ‘Who Knows? Oral History Methods in the Study of the Massacres of 1965-66 in Indonesia’, in: *Oral History Forum d’histoire orale* 33 (2013), Special issue “Confronting Mass Atrocities”, 1-28.
- Rosenbaum, Alan S., *Is the Holocaust Unique? Perspectives on Comparative Genocide* (Routledge, 2018).

- Smith, Karen, ‘United Nations General Assembly Resolution 96 (I), 11 December 1946’. In *Genocide and the Europeans* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010). Doi:10.1017/CBO9780511760570.009
- Sulistyono, Hermawan, *The forgotten years: The Missing History of Indonesia’s Mass Slaughter (Jombang-Kediri 1965–1966)* (PhD thesis, Arizona State University, 1997).
- Üngör, Uğur Ümit, ‘Introduction: Genocide, an Enduring Problem of Our Age’, in: Üngör, *Genocide* (Amsterdam University Press, 2016), 11-24
- Verdeja, Ernesto, ‘The Political Science of Genocide: Outlines of an Emerging Research Agenda’, *Perspectives on Politics* 10(2) (2012), 307-321.
- Wertheim, W.F., ‘Whose plot? New light on the 1965 events’, in: *Journal of Contemporary Asia*, (9)2 (1979), 197-215.